

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 336.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2025-13-8>**Тулуш Л.Д.**

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу фінансово-кредитної та податкової політики,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3922-5245>

Давиденко С.М.

аспірант,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8451-9720>

Муравський О.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи та страхування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7117-7335>

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності категорії «фінансові інструменти» та відповідність її змісту до актуальних умов сьогодення. У статті проведено дослідження сутності категорії «фінансові інструменти» на основі наукових джерел та інформаційних ресурсів які відображають існуючі підходи і погляди вітчизняних та зарубіжних науковців. Систематизовано та виділено ключові фактори що лягли в основу сутності категорії «фінансові інструменти», адже багатогранність терміну «фінансові інструменти» породжує різноманітні підходи до його трактування. Здійснено історичний аналіз причин виникнення категорії «фінансові інструменти» та досліджено понятійну трансформацію категорії «фінансові інструменти» від простих форм боргових зобов'язань і акцій до складних похідних продуктів таких як криптовалюти, токени, а також смарт-контракти. Автором запропоновано визначення категорії «фінансові інструменти» що відображають сучасний зміст їхнього використання на фінансових ринках.

Ключові слова: фінансові ринки, фінансові інструменти, цінні папери, фінансові продукти, фінансові документи.

Tulush Leonid, Davydenko Serhii

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy"

Muravskiy Oleksii

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FINANCIAL INSTRUMENTS: ECONOMIC ESSENCE AND CONCEPTUAL TRANSFORMATION

For the development of the national financial system and its integration into the global economy, it is necessary to create a high-quality financial market in Ukraine, define an effective model of its functioning, and conduct fundamental and applied research in this area. Currently, a large number of scientific studies are being conducted in the field of finance. The main ones are devoted to the consideration and establishment of the essence of fundamental financial categories and the study of the interrelationships between the processes taking place in the financial market. There is no single approach to the definition of such financial categories as finance, financial system, financial instruments, etc. among scientists who study and research the financial market. The purpose of this study is to clarify the economic essence of the category "financial instruments" that corresponds to the economic realities of today. This category, from the moment of its inception to the present day, has not lost its relevance in the financial markets, and has also acquired various forms given the dynamic development of financial markets. The relevance of this article is due to the fact that in interpreting the essence of the economic category "financial instruments" in foreign and domestic economic science there is no single methodological approach, the concepts of "intangible assets", "securities", "financial assets", "financial products", "contracts", "rights and obligations" and others are mixed. This fact, in turn, gives rise to an incomplete and sometimes erroneous interpretation of the above category, which does not correspond to modern realities. In the course of preparation of this article, the following scientific research methods were used: the analytical method was used in the course of processing scientific information sources; the method of comparative analysis was used to determine the common and distinctive characteristics of the category "financial instruments" proposed by different authors; the method of generalisation was used to formulate the results of research on the economic essence of the category "financial instruments". The article offers the author's own definition of the category

of financial instruments, which characterises them as an economic category and is considered as a formalised means of distribution of financial resources in the financial market with the use of contractual relations that regulate financial relations between the parties and ensure rights and obligations related to transfer of financial resources.

Keywords: financial markets, financial instruments, securities, financial products, financial documents.

Постановка проблеми. Розвиток національної фінансової системи та її інтеграція в глобальну економіку вимагає якісного рівня побудови фінансового ринку в Україні, пошуку його ефективної моделі й потребує фундаментальних і прикладних досліджень у цьому напрямі [1, с. 85].

В наш час здійснюється велика кількість наукових досліджень в галузі фінансів. Основні з яких приурочені до розгляду та встановленню сутності основоположних фінансових категорій а також вивченню взаємозв'язків між процесами що відбуваються на фінансовому ринку.

Серед науковців що вивчають та досліджують фінансовий ринок не існує єдиного підходу до визначення таких фінансових категорій як фінанси, фінансова система, фінансові інструменти та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час проведення аналізу наукових праць та публікацій щодо вищезазначеної проблематики, варто відзначити що дані питання вивчалися багатьма зарубіжними та українськими науковцями, серед яких доцільно відзначити Дж. Фабощі [2], Ф. Мишкін [3], С. Парамесваран [4], В. Шарп [5], С. Юрій, В. Федосов [6], О. Сохацька [7], О. Підхонний [8], В. Ходаківська [9], Л. Примостка [10], М. Дем'яненко, Ю. Лузан, П. Саблук [11], А. Загородній, Г. Вознюк [12] та інші.

Мета статті: з'ясування економічної сутності категорії «фінансові інструменти», що відповідають економічним реаліям сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній економічній літературі не існує єдиного загальноприйнятого визначення фінансових інструментів. Етимологія словосполучення фінансовий інструмент походить від двох латинських слів – фінанси (від лат. *finantia* – платіж) та інструмент (від лат. *instrumentum* – знаряддя).

Категорія «фінансові інструменти» з'явилася і почало формуватися у фінансовій практиці разом із розвитком банківської справи, торгівлі та фінансових ринків у різних частинах світу. Перші прототипи фінансових інструментів виникли ще в давніх цивілізаціях – у Вавилоні, Єгипті, Греції та Римі, де існували різні форми боргових зобов'язань та цінних паперів.

Однак у науковому значенні термін почав використовуватися значно пізніше, у XIX столітті, коли розвинулися систематизовані фінансові ринки та потреба в розробці теоретичних основ фінансів.

Поняття «фінансові інструменти» широко використовується в економічній літературі з XX століття, коли з'явилися комплексні теорії щодо функціонування фінансових ринків, оцінки ризиків та капіталу.

Науковці пропонують велику кількість визначень фінансових інструментів, кожне з яких характеризує ті чи інші їх сторони. В таблиці 1 наведемо підходи науковців-економістів до визначення категорії «фінансових інструментів» та проведемо їх аналіз.

Таблиця 1

Визначення категорії «фінансові інструменти»

Автори	Визначення економічної сутності «фінансовий інструмент»
Дж. Фабощі	Фінансовий інструмент – це фінансові нематеріальні активи, що являють собою юридичні права на певну майбутню вигоду. Типовою вигодою або цінністю є право на отримання грошових коштів у майбутньому [2, с. 1].
Ф. Мишкін	Фінансові інструменти ототожнює з цінними паперами, стверджуючи що на фінансовому ринку продають цінні папери, які також мають назву фінансові інструменти [3, с. 75].
С. Парамесваран	Фінансовий інструмент є правом на прибутки чи майно підприємства, домогосподарства, держави, що відображене через сертифікат, чек, електронний запис або будь який інший документ, який, зазвичай, створений чи пов'язаний з розподілом фінансових ресурсів [4, с. 75].
В. Федосов та С. Юрій	Фінансові інструменти розглядають як різноманітні фінансові активи, які обертаються на ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного (як правило, грошового) доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку [6].
В. Ходаківська	Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку [9].
О. Підхонний	Автор розглядає фінансовий інструмент як засіб обміну, розподілу і контролю ресурсів і (або) ризиків на основі реалізації відповідних прав та обов'язків [8].
О. Сохацька	Автор пропонує розглядати фінансові інструменти як товари та послуги фінансових інститутів, які стають доступними для клієнтів завдяки супутнім та підтримуючим товарам [7, с. 18].
Економічний енциклопедичний словник	Фінансові інструменти – це права і зобов'язання, які перебувають в обігу на ринку передусім у документарній формі. До них належать: цінні папери, валюта, ф'ючерси, опціони тощо [13, с. 507].
Фінансовий словник	Будь-який документ, що є свідченням боргу, продаж або передання якого забезпечує продавцю отримання фінансів. Прикладами фінансових інструментів є векселі, облигації й інші цінні папери, а також депозитні сертифікати [14, с. 567].
ПС(С)БО 13	Фінансовий інструмент – це контракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого [15].
МСФЗ 32	Фінансовий інструмент – це будь-який контракт який приводить до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу у іншого суб'єкта господарювання [16].

Проаналізувавши вище зазначені джерела інформації, можемо зробити висновок що багатогранність терміну «фінансові інструменти» породжує різноманітні підходи до його трактування.

Так зокрема можна згрупувати та виділити ключові фактори що лягли в основу сутності визначення терміну «фінансових інструментів». Отже, «фінансові інструменти» це:

- фінансові продукти як поєднання матеріальних і нематеріальних вигод, що забезпечують задоволення кінцевих потреб та побажань клієнта;

- фінансові активи які обертаються на ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного (як правило, грошового) доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку;

- цінні папери;

- товари та послуги фінансових інститутів (цінні папери, грошові зобов'язання, ф'ючерси, опціони та інші);

- різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку;

- контракти, що одночасно призводять до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта і фінансового зобов'язання в іншого суб'єкта.

Також варто зазначити що понятійна трансформація категорії «фінансові інструменти» відбувалася поступово, від простих форм боргових зобов'язань і акцій до складних похідних продуктів і інноваційних інструментів, зокрема криптовалюти і токенів. Розглянемо основні етапи цієї трансформації:

1. Ранні форми боргових зобов'язань та грошей. У стародавніх цивілізаціях (Месопотамія, Єгипет, Рим) використовувалися ранні форми боргових зобов'язань і торгових розписок, які можна вважати попередниками сучасних фінансових інструментів. Це були прості зобов'язання, що відображали борг або право на отримання товарів чи грошей у майбутньому.

2. Становлення акцій і облігацій (XVI–XVII століття). З розвитком міжнародної торгівлі і перших корпорацій (зокрема, Ост-Індської компанії) в Європі почали з'являтися акції та облігації. Акції засвідчували право власності в компаніях і право на частину прибутку, а облігації відображали боргові зобов'язання з фіксованими виплатами.

3. Розвиток теорії фінансів і сучасного ринку капіталу (XIX століття). Впровадження біржової торгівлі цінними паперами дозволило активніше використовувати фінансові інструменти. З'являються перші фундаментальні дослідження економістів про цінність грошей, інвестиційні ризики і доходність, закладаються основи теорії фінансового аналізу.

4. Розширення категорії до деривативів та інших похідних фінансових інструментів (XX століття). Деривативи, такі як ф'ючерси, опціони та свопи, почали активно використовуватись на ринках з метою хеджування ризиків та спекуляцій. Ці інструменти значно розширили поняття фінансових інструментів, оскільки дозволяли управляти фінансовими ризиками та створювати нові форми контрактів.

5. Вплив глобалізації та інформаційних технологій. З розвитком інформаційних технологій і глобалізацією фінансових ринків, трансакції фінансовими інструмен-

тами стали швидшими, а обсяги торгівлі – більшими. У цей час з'являються складні фінансові продукти, як-от структуровані облігації, облігації із заставами (CLOs), облігації з іпотекою (CMOs).

6. Фінансові інновації XXI століття: електронні фінансові інструменти та криптовалюти. Поява цифрових фінансових інструментів, таких як криптовалюти, токени, а також смарт-контракти, значно розширила категорію фінансових інструментів. Ці інструменти використовують технологію блокчейн, яка дозволяє зберігати та передавати фінансову інформацію без централізованих установ.

7. Сучасне комплексне визначення та регуляція. З огляду на розвиток складних і нових фінансових продуктів, сьогодні під фінансовими інструментами розуміють широкий спектр інструментів від традиційних акцій і облігацій до деривативів і цифрових активів. Змінилася також правова та регуляторна база: стандарти фінансової звітності, як-от МСФЗ 32, визначають фінансові інструменти як будь-який контракт, що призводить до виникнення фінансових активів, зобов'язань або інструментів власного капіталу.

Таким чином, трансформація терміну «фінансові інструменти» відбувалася поступово, від простих боргових і пайових форм до складних структурованих продуктів та інноваційних цифрових інструментів, пристосовуючись до потреб ринку, ризиків та вимог сучасної економіки.

Отже, у трактуванні економічної категорії «фінансові інструменти» у зарубіжній та вітчизняній економічній науці відсутній єдиний методологічний підхід, змішуються поняття «нематеріальні активи», «цінні папери», «фінансові активи», «фінансові продукти», «контракти», «права та зобов'язання» та інші.

На наш погляд сучасний зміст сутності категорії «фінансові інструменти» має відображати функціональне навантаження що супроводжує їхнє використання на фінансовому ринку. Беззаперечним є той факт що при визначенні сутності категорії «фінансові інструменти» поєднуються економічні, інвестиційні, бухгалтерські та юридичні підходи. Так зокрема виходячи з позицій економічного підходу фінансові інструменти розглядаються як засоби, що використовуються для перерозподілу фінансових ресурсів між суб'єктами ринку та для управління ризиками. Вони слугують для забезпечення ліквідності, інвестування та хеджування ризиків. На основі інвестиційного підходу фінансові інструменти трактуються як фінансові активи, що включають акції, облігації, деривативи та інші форми інвестиційних активів. Такий підхід підкреслює їх використання для інвестування капіталу та отримання доходу. За юридичним підходом фінансові інструменти визначаються як формалізовані юридичні договори або угоди що регулюють фінансові відносини між сторонами та забезпечують права і зобов'язання, пов'язані з передачею фінансових коштів. В бухгалтерському підході фінансові інструменти трактуються як будь-який контракт, що призводить до виникнення фінансового активу в однієї сторони та фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншій сторони.

Висновки. Таким чином економічна сутність категорії фінансових інструментів на наш погляд повинна відображати синтез понять в контексті вищезазначених підходів з урахуванням сучасних економічних реалій.

Отже фінансовий інструмент – це економічна категорія що розглядається як формалізований засіб розподілу фінансових ресурсів на фінансовому ринку з використанням договірних відносин що регулюють фінансові відносини між сторонами та

забезпечують права і зобов'язання, пов'язані з передачею фінансових коштів. Ця економічна категорія має змінні якісні та кількісні параметри, що залежать від способу їх використання та потреби в них у конкретний момент часу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рикова О. М. Щодо трактування економічної сутності фінансових інструментів та їх класифікації. *Науково-практичний журнал Економіка та держава*. 2011. №1. С. 85–87.
2. Fabozzi F. J. *The handbook of financial instruments*, John Wiley & Sons, Inc., 2002. 847 p.
3. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / пер. з англ. С. Панчишин, А. Стасишин, Г. Стеблій. Київ : Основи, 1999. 963 с.
4. Parameswaran S. *Fundamentals of Financial Instruments: An Introduction to Stocks, Bonds, Foreign Exchange and Derivatives*. John Wiley & Sons, 2011. 576 p.
5. Sharpe W. *Portfolio theory and capital markets*. N.-Y. : McGraw-Hill, 1970. 316 p.
6. Фінанси: підручник. / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.
7. Сохаська О. Нові підходи до класифікації інструментів міжнародних строкових фінансових ринків. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. Тернопіль, 2004. Вип. 5–2. С. 11–21.
8. Підхонний О. М. Управління інвестиційними процесами на фінансовому ринку: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 184 с.
9. Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с.
10. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 263 с.
11. Дем'яненко М. Я. Фінансовий словник-довідник. / М. Я. Дем'яненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук. Київ : ІАЕУААН, 2003. 507 с.
12. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Львів : Львівська політехніка, 2005. 714 с.
13. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний та ін.; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 568 с.
14. Фінансовий словник: 3-є вид., випр. та доп. / А. Г. Загородній та ін. Київ : Знання, 2000. 587 с.
15. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 №559. / Міністерство Фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>
16. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 (МСБО 32). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text

REFERENCES

1. Rykova O. M. (2011) Shhodo traktuvannja ekonomichnoji sutnosti finansovykh instrumentiv ta jikh klasyfikaciji. [Regarding the interpretation of the economic essence of financial instruments and their classification]. *Naukovo-praktychnyj zhurnal Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 85–87.
2. Fabozzi F. J. (2002) *The handbook of financial instruments*, John Wiley & Sons, Inc.
3. Myshkin Frederik S. (1999) *Ekonomika hroshei, bankivskoi spravy i finansovykh rynkiv* [Economics of money, banking and financial markets]. Translated from English. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
4. Parameswaran S. *Fundamentals of Financial Instruments: An Introduction to Stocks, Bonds, Foreign Exchange and Derivatives*. John Wiley & Sons, 2011. 576 p.
5. Sharpe W. (1970) *Portfolio theory and capital markets*. N.-Y. : McGraw-Hill.
6. Yurii S. I. (2008) *Finansy: pidruchnyk*. [Finance: a textbook]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
7. Sokhatska O. (2004) *Novi pidkhody do klasyfikatsii instrumentiv mizhnarodnykh strokovykh finansovykh rynkiv* [New approaches to the classification of international term financial market instruments]. *Bulletin of the Ternopil Academy of National Economy*, vol. 5–2, pp. 11–21.
8. Pidkhomnyi O. M. (2003) *Upravlinnia investytsiinymy protsesamy na finansovomu rynku: navchalnyi posibnyk* [Management of investment processes in the financial market: a study guide]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
9. Khodakivska V. P., Danilov O. D. (2001) *Rynok finansovykh posluh: navchalnyi posibnyk*. [The market of financial services: a study guide] Irpin: Akademiia DPS Ukrainy. (in Ukrainian)
10. Prymostka L. O. (2001) *Finansovi deryvatyvy: analitychni ta oblikovi aspekty: monohrafiia* [Financial derivatives: analytical and accounting aspects: a monograph]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
11. Demianenko M. Ya. (2003) *Finansovyi slovnyk-dovidnyk*. [Financial dictionary- reference]. Kyiv: IAEUAAN. (in Ukrainian)
12. Zahorodnii A. H., Vozniuk H. L. (2005) *Finansovo-ekonomichni slovnyk*. [Financial and economic dictionary]. Lviv: Lvivska politekhnika. (in Ukrainian)
13. Mochernyi S. V. (2005) *Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk: u 2 t.* [Economic Encyclopedic Dictionary: in 2 vols]. Lviv: Svit.
14. Zahorodnii A. H. (2000) *Finansovyi slovnyk: 3-ye vyd., vypr. ta dop.* [Financial Dictionary: 3rd edition, revised and supplemented]. Kyiv: Znannia.
15. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho polozhennia (standartu) bukhhalterskoho obliku 13 «Finansovi instrumenty» [About approval of National Accounting Regulation (Standard) 13 Financial Instruments] : Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.2001 #559. / Ministerstvo Finansiv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>.
16. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 32 (MSBO 32) [International Accounting Standard 32]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text.